

Národní knihovna České republiky
Slovanská knihovna

KATALOG
STARÝCH RUSKÝCH TISKŮ
Z FONDŮ SLOVANSKÉ KNIHOVNY
tištěných azbukou

Díl I: 1710–1775

Sestavila Františka Sokolová

Praha 2004

OBSAH

Předmluva	3
Bibliografie	22
Zkratky	26
Katalog	29
Příloha I.: Z publikace I. Savického	
„Vol' noje ekonomičeskoje obščestvo”	304
Příloha II: Ukázky z dobových tisků	314
Abecední rejstřík autorů a názvů	340

PŘEDMLUVA

„Studujeme-li politické dějiny, vývoj literatury, dějiny vědních oborů v některém úseku XVIII.–XX. století, téměř vždy nám poskytne nejjistější první orientaci tisk. Z něho se dovídáme, o čem se mluvilo a také – o čem se mlčelo. Tisk je důležitým průsečíkem životní reality...“ (Ivan Savický)

18. století a zvláště jeho začátek je v Rusku dobou velikých, převratných společenských reforem v oblasti politické, ekonomické, náboženské – vůbec ve všech sférách života. Reformy mají za cíl sblížit Rusko s evropským vývojem. Toto století je také dobou počátků nového spisovného jazyka, úředního jazyka obrovského státu. Sem sahají i počátky novodobé ruské beletrie v národním jazyce.

Do Petrovy reformy písma na počátku 18. století se v Rusku užívala v knihtisku církevní cyrilice. Ta se pro ruštinu neosvědčila v běžné praxi, zvláště když se potřeba přímého styku absolutistického státu s úřednictvem a vůbec s obyvatelstvem stala nezbytnou, jakož i ve vojenství, stavitelství a jinde.

Petr Veliký se snažil cyrilici upravit, zjednodušit, a tak vzniklo z cyrilské kurzívy s přihlédnutím k podobě latinkové antikvy nakonec nové tzv. „občanské“ cyrilské písmo, „graždanskaja azbuka“ (nyní ji nazýváme prostě azbukou), kterou se tiskly ruské knihy světského obsahu od roku 1708 v Moskvě, a od roku 1712 i v Petrohradě. Jako první byla vytištěna v roce 1708 v Moskvě „Geometria slavenski Zemlemerije“ od Burkharda v. Pürkensteina.

Za Petra Velikého se světská a duchovní sféra ještě více a velmi ostře oddělily též zásluhou tištěné podoby knih, i když stát náboženskou knižní produkci ovládal samozřejmě také. Tiskáren bylo na obrovské teritorium nesmírně málo – v Moskvě a Petrohradě (Sankt-Peterburg), kde šlo o tiskárny státní anebo církevní (synodální). Situace se poněkud zlepšovala v poslední třetině 18. století, kdy tiskáren přibýlo. V Petrohradě tiskli mimo jiné Vejtbrecht a Šnor od r. 1776; v Moskvě Brejtkopf (1780) a Mejer (1783). Znamý osvícenec N. Novikov měl v nájmu tiskárnu Moskevské univerzity včetně tisku novin Moskovskije vědomosti v letech 1779–1789.

Od roku 1783 jsou povoleny svobodné tiskárny, čímž se ve velkoměstech knihtisk velmi rozšířil. Z velkoměst pronikají tiskárny do země dále (např. Gatčina, Jaroslavl, Kaluga, Voroněž, Kostroma, Kursk, Nižnij Novgorod, Perm, Smolensk, Tambov, Tobolsk), přičemž však některé tisknou velmi málo ane-

bo také zanikají. Rusky se tiskne i v Kyjevě, Rize a jiných městech tehdejší Ruské říše; v zahraničí produkuje ruské knihy i Breitkopf v Lipsku. V arménštině tiskl v Petrohradě Grigor Chaldarjanc v letech 1781–89, pak přesídlil do Astrachaně.

V církevní sféře se používá i nadále tradiční církevní cyrilice, zejména pro knihy bohoslužebné a bibli (jejich jazykem je v Rusku církevní slovanština), a vůbec ve sféře náboženské; tam a ve vysokém stylu ruštiny dlouho přetrvala i jistá pozdní verze církevní slovanštiny. Na druhé straně se však azbukou také tiskla zvláště od druhé poloviny 18. století i překladová náboženská literatura i některá kázání. – Kuriózní se může zdát Evropanovi to, že korán v ruštině vyšel již 1716 v Petrohradě a koncem století znovu, zatímco vydávání překladu bible v ruském národním jazyce naráželo ještě stopadesát let na překážky, které nebyl s to zdolat ani car Alexandr I., vítěz nad Napoleonem (na jehož pokyn začala Biblická společnost v Rusku vydávat Evangelium a několik starozákonních knih počátkem 20. let 19. století).

Sbírky Slované knihovny

Pokud jde o knihy tištěné církevní cyrilicí a hlaholicí, vydala Slovánská knihovna roku 1997 katalog „Cyrilské a hlaholské staré tisky v českých knihovnách“, který popisuje tyto vzácné církevněslovanské, jihoslovanské a východoslovanské (tedy i ruské) tisky, zachované na území České republiky.

Katalog, který vydáváme nyní, je věnován knihám ponejvíce světského obsahu tištěným rusky na území Ruské říše v 18. století. Na výše uvedený katalog z roku 1997 navazuje, vždyť řada ruských knih vycházela počátkem 18. století i v církevní cyrilici (např. Magnického Aritmetika); je však zúžen pouze na sbírky Slovánské knihovny při Národní knihovně České republiky.

Tento první svazek zahrnuje staré ruské tisky do r. 1775. Za ním budou následovat další. Plánujeme vydat pokračování tohoto katalogu do r. 1800. Zvláštní svazek bude věnován popisu periodik 18. století.

Ruskou literaturu 18. století najdeme ve Slovánské knihovně ve fondu ruských knih; nejvzácnější tisky jsou umístěny většinou v trezoru. Nejvíce starých ruských tisků 18. století se u nás nalézají ve fondu „Smirdinova knihovna“, jež obsahuje nejen staré tisky, ale i literaturu století devatenáctého.

A. F. Smirdin (1795–1857) byl nakladatel a majitel slavného knihkupectví na Něvském prospektu v Petrohradě. Jeho knihkupecký obchod (převzal jej roku 1825 po smrti V. A. Plavil' ščikova) byl ve své době významným

kulturním centrem, kde se knihy i půjčovaly. Fungoval i jako čítárna (velká knihovna ruské literatury, k níž vydal roku 1828 vlastní katalog) a jakási literární kavárna či klub, kde se scházeli významní spisovatelé (např. Puškin; almanach *Novosel' je*, vyd. 1833–1834).

Z původní „Smirdinovy knihovny“ se většina vzácných beletristických vydání zachovala v Rusku. Po Smirdinově smrti knihovna měnila majitele. Koncem 70. let 19. století zakoupil sbírku řížský knihkupec Kummel (Kimmel) a odvezl ji do Rigy. Nemohl ji rozprodat. V roce 1929 vyšlo v leningradských novinách „Krasnaja gazeta“ oznámení, že se v Rize nabízí k prodeji tato sbírka knih z Kummelova skladu. Když československý stát kupoval v Rize v roce 1932 zbytek této Smirdinovy knihovny, jednalo se již o pouhé torzo, po kterém nebyla předtím poptávka (11 262 knižních jednotek, do fondu výměny Slovanské knihovny přešlo 5741 jednotek). Podle I. Savického (viz Savický III) to byla pouhá desetina původní knihovny Plavil' ščikova – Smirdina – Krašeninnikova (kromě později přidaných knih Ovsjannikova, Ol' chinových a Čerkesova). Byly to ve značné míře knihy zastaralé a často z jiných než humanitních oborů. Ve 30. letech 20. století však již tyto spisy začaly znovu nabývat historické ceny. Kromě tohoto jednorázového nákupu kupoval náš stát do fondu Slovanské knihovny již od 20. let 20. století staré ruské i církevněslovanské tisky prostřednictvím svého zastupitelského úřadu v Moskvě. Jimi mohla být doplňována původní smirdinská sbírka podle signatur tištěného katalogu Smirdina. Slovanská knihovna totiž původně zamýšlela Smirdinovu knihovnu pietně rekonstruovat. Později bylo od tohoto záměru upuštěno. Na rozdíl od knih z původní Smirdinovy knihovny, opatřených původními tištěnými štítky (exlibris), většinou s charakteristickými rytinami, mají knihy zakoupené ze SSSR i získané dříve a jinou cestou pouze zdejší pražské razítko „Biblioteka Smirdina“. K exemplářům původní Smirdinovy knihovny patří i knihy se štítky V. Plavil' ščikova a P. Krašeninnikova.

Za Petra Velikého (do roku 1725) vycházely především knihy důležité při budování novodobého absolutistického státu: s tematikou politickou (např. početná carská nařízení, přetiskovaná i později), vojenskou, technickou, učebnice matematiky, architektury, historie, zeměpisu atd. Celkem bylo v té době vydáno okolo 900 knih, mezi nimi mnoho překladů. Krásné literatury se vydávalo mizivě málo, většinou to byly sylabickým veršem psané panegyriky. Slovanská knihovna vlastní 15 těchto vzácných starých tisků.

Ruské knihy vycházely v azbuce od r. 1708 v Moskvě a od r. 1712 v Sankt-Peterburgu.

Kromě vydání tištěných občanskou azbukou a církevní cyrilicí vycházely již v období Petra Velikého v Ruské říši zejména v Petrohradě a Moskvě cizojazyčné knihy (v němčině, francouzštině, latině, holandštině i polštině; v turečtině v Astrachani). Jedná se většinou o chvalořeči, nařízení, politická prohlášení, oslavy vojenských vítězství.

V dalším období první poloviny 18. století je obsah ruské tištěné produkce podobný – tedy především vnitřní politika (značnou část tvoří úřední nařízení), ale i literatura překladová. Typografická a grafická úroveň dosáhla velkého rozkvětu za vlády dcery Petra Velikého carevny Alžběty II. (1741–1762). Období vlády Kateřiny II. (1762–1796) bylo zpočátku poznamenáno osvícenskými snahami; roku 1783 došlo i k povolení svobodného zakládání tiskáren. Rusko se snažilo velice rychle, až překotně dostíhat Západ v nejrůznějších oborech. Velký vliv měli do francouzské revoluce francouzští filozofové a zejména encyklopedisté.

V 18. století má pro Rusko – resp. pro vývoj spisovné ruštiny a ruské literatury – zásadní význam literatura překladová. Jazyk překladů se postupně tříbí a stále více domácích autorů publikuje i ve vědecké a v technické sféře. Začíná se rozvíjet věda.

V roce 1725 vznikla v Petrohradě Akademie věd a od roku 1728 měla svoji tiskárnu, která tiskla v latině, němčině i ruštině. V Ruské říši bylo vytištěno v 18. století na tři a půl tisíce cizojazyčných knižních titulů. V samotném Rusku vyšlo například 11 prací matematika Leonharda Eulera v ruském překladu a 10 v německém, francouzském a latinském originále. Od švédského botanika Karla Linné vyšly v Rusku 4 spisy v ruském překladu a jeden v latinském originále (disputace v petrohradské Akademii věd z roku 1760). Jeden z nejvýznamnějších zakladatelů ruské přírodovědy, filologie, historie i krásné literatury (psal mj. poezii i drama) Michail Lomonosov vydal v cizích jazycích 16 děl (v Ruské říši i v Německu); jeho obrovské dílo však vycházelo hlavně v ruštině (na 60 titulů). Ruština se stávala jazykem vědy.

První tištěné noviny v Rusku „Vedomosti“ vycházely v Petrohradě zprvu pod redakcí samotného Petra Velikého od roku 1703. Nejprve se tiskly dvojím druhem církevní abecedy v Moskvě. Od roku 1710 již byly tištěny i graždankou (azbukou), i církevní cyrilicí, od roku 1717 pak jen graždankou. Toto nepravidelné periodikum, obsahující různé zprávy ze světa i z Ruska, vycházelo mezi léty 1711–1727 (tištěno bylo střídavě v Moskvě a v Petrohradě, a ve výběru přetiskováno v Moskvě). V posledních dvou le-

tech bylo vydáváno Kolegiem zahraničních věcí. Noviny „Sanktpeterburgskije vedomosti“ zpočátku vycházely dvakrát týdně jako překlad „St. Peterburgische Zeitung“; vydávala je v Petrohradě od roku 1728 Akademie věd. V Moskvě vycházely v letech 1756–1800 péčí Moskevské univerzity „Moskovskije vedomosti“.

Veliký význam mělo pro Rusko a jeho reformování národohospodářství. Roku 1765 bylo založeno „Vol'noje ekonomičeskoje obščestvo“ (jedna z prvních ekonomických společností), které sehrálo významnou úlohu při zkoumání a řešení hospodářských problémů Ruska. Společnost vydávala kromě periodik i monografie. Slovanská knihovna vydala k dvoustému jubileu Společnosti roku 1966 brožurku I. Savického (viz Savický I), ze které přetiskujeme osm stran týkajících se publikací 18. století na konci této knihy jako přílohu.

Co se týče beletrie – a nejenom té –, musíme mít na paměti, že v Rusku vždy existovala literatura šířená pouze v rukopisech, a bylo tomu tak i v 19. a 20. století. Tzv. „pověsti“, často fantastická vyprávění o cizích zemích, dobrodružích a pohádkových hrdinech, někdy zcela domácí provenience, někdy pramenící z překladů středověké aj. západní literatury, ale i kritické a nedovolené spisy se šířily v 18. století často jen opisováním. První novodobý ruský básník Antioch Kantemir, syn moldavského knížete Dimitrije, historika otomanské Porty, zemřel roku 1744, aniž se dožil vydání svých slavných Satir (vydány byly za vlády Kateřiny II. roku 1762); byly však známy z rukopisů a cizojazyčných vydání.

Novodobá spisovná ruština se dlouho postupně ustalovala jako spisovný jazyk s rozvojem nových oborů a především beletrie pod vlivem živého národního jazyka i literatur cizích.

Od roku 1725 do roku 1800 bylo v Rusku (rozuměj dnešní Rusko, tedy bez Ukrajiny atd.) vydáno v ruštině azbukou na devět a půl tisíce knižních vydání, přes osmset titulů periodik (noviny, časopisy, kalendáře, almanachy).

Ve sbírkách Slovanské knihovny je nejstarší z těchto vzácných knih „Istorija o ordinach i činach voinskich“ (podle katalogu Bykovové a Gureviče to je již 43. vydání tištěné azbukou); vyšla v Moskvě roku 1710. Autor, amsterodamský rytec a vydavatel A. Schoonebeek, pracující později v Rusku, ji napsal francouzsky a týká se vojenských a šlechtických hodností, uniforem aj.

Nejstarší knihou geniálního polyhistora M. V. Lomonosova uchovávanou ve Slovanské knihovně je „Kratkoje rukovodstvo k krasnorěčiju“ (Spb. 1748). Knihovna vlastní i velmi zajímavý spis V. K. Tred' jakovského „Razgovor meždu čužestrannym čelovekom i rossijskim ob orfografii...“ (Sankt-Peterburg, 1748) a jeho „Tilemachidu“ (překlad Fénélon, Sankt-Peterburg 1766). Ruská beletrie vydaná v 18. století je ve sbírkách Slovanské knihovny zastoupena dosti kuse (např. Lomonosov, Sumarokov, Cheraskov, Karamzin, Děržavin, Tred' jakovskij) a totěž lze říci i o překladech světové literatury (Beaumarchais, Gessner, Homér, Horatius, „Lazarillo de Tormes“, Lesage, Lessing, Marmontel, Montesquieu, Ovidius, Racine, Richardson, Shakespeare, Swift, Young aj.) Z filozofů je zde sporadicky např. Hume, Locke, Rousseau, Shakespeare, Voltaire (většinou jeho hry). Cenzura zabavovala např. zednářskou literaturu (Saint-Martin), ale i knihy Anselma z Canterbury a Tomáše Kempenského. První vydání Slova o pluku Igorově (Moskva, 1800) knihovna nevlastní, až vydání z roku 1805. Knihovna však má exemplář Macphersonova Ossiana (Moskva, 1792).

Závěrem je třeba vzdát náležitou úctu a dík pracovníkům Slovanské knihovny, kteří tyto tisky zpracovávali před námi. Za druhé světové války to byli dr. Karel Mikula, M. Andrejeva a dr. Jan Frček. Od roku 1966, kdy byly po mnohaleté přestávce katalogizační práce obnoveny, sestavil Mychajlo Bašmak přírůstkový seznam oddělení Sm podle čísel Smirdinova katalogu se zkráceným popisem a touto prací se pak zabýval i dr. Ivan Savický, který značnou část smirdinského fondu katalogizoval. Koncem 70. let byla práce opět přerušena a na několik let obnovena v následujícím desetiletí (Helena Musatová popisovala knihy vydané v 19. století, Františka Sokolová starší období). V katalogizaci se pokračuje.

F. Sokolová

Bibliografie Slovanské knihovny

Řídí Lukáš Babka

Katalog starých ruských tisků z fondů Slovanské knihovny tištěných azbukou.

Díl I: 1710–1775

Sestavila Františka Sokolová

Vydala Národní knihovna ČR – Slovanská knihovna

1. vydání

Praha 2004

Předlohy pro tisk zhotoveny na DTP pracovišti odboru vydavatelského NK ČR

Návrh obálky: Alena Křesalová

Vytisklo Polygrafické středisko NK ČR

Distribuce: Národní knihovna ČR – Slovanská knihovna

Klementinum 190

110 00 Praha 1